

НАУКОВИЙ ПОШУК

УДК 72.03(477)

Ольга Пламеницька
кандидат архітектури, доцент

До питання історичної типології архітектури України (класиологічний аспект)

Анотація. Стаття проблематизує новий погляд на історію архітектури України, яку можна розглядати як спеціалізований дискурс розвитку архітектурної типології, метою якого є поглиблене вивчення архітектурної спадщини України з класифікацією та систематизацією її типологічних особливостей. Це необхідно як для роботи з пам'ятками архітектури та історичним середовищем, так і для формування професійного ставлення до української архітектури як самобутнього і самодостатнього явища.

Ключові слова: архітектурний тип, класиологія, типологічна класифікація, архетип, стадіальність, будівля, споруда, хронотипологія.

Постановка проблеми.

В архітектурній практиці останніх десятиліть спостерігається величезне розмаїття форм — від сучасних новаторських рішень до квазіісторичних стилістичних реплік. Паралельно розгортаються два протилежних процеси: з одного боку — позірне наслідування історичних форм, архітектурний пастиш, з іншого — відвертий нігілізм щодо історичних традицій. Співіснування цих двох принципів за певних містобудівних умов породжує середовищу еkleктику, а в ширшому розумінні — архітектурно-містобудівний хаос, першість в якому останніми роками впевнено посідає історичний центр Києва. На противагу цьому неконтрольованому процесу, що перестає задовольняти як самих архітекторів, так і суспільство в цілому, поступово кристалізується прагнення до певної канонізації, формалізації, або принаймні усвідомленні змістовного вектора еволюції української архітектури — від її витоків до сьогодення. У спробах осмислення принципів формоутворення точкою опертя інстинктивно вважають історичну традицію, архітектуру минулих епох. Архітектори шукають нові форматворчі засоби, нові канони, нову типологію сучасної архітектури, а разом з цим періодично повертаються до історичного досвіду, намагаючись творчо переосмислити і трансформувати його.

Підвищена увага до минулого породжує «реанімацію» в архітектурній творчості усталених століттями історичних прототипів. Дедалі частіше в забудові міст з'являються сучасні об'єкти, в яких виразно простежується еkleктичне

поєднання сучасних конструкцій і будівельних технологій з історичними формами, деталями і стилістичними концепціями минулих епох. У забудові історичних міст подекуди набуває нав'язливості наївна стилізація, здебільшого породжена відсутністю знань про історичну стилістику та історичну типологію архітектури України загалом та її архетипи зокрема. Це викликає зрозумілу негативну реакцію.

Зв'язок роботи з важливими науковими та практичними проблемами.

У зв'язку з відміною обов'язкового ліцензування і сертифікації реставраторів до такого вузькоспеціалізованого виду професійної архітектурної діяльності як реставрація пам'яток архітектури останнім часом масово долучилися сучасні проєктувальники. Відтак нівелювання фахових принципів у сфері архітектурної реставрації — там, де знання історичної типології, стилістики і засад формоутворення є фаховою нормою, дедалі стає частішим. Відсутність у проєктувальників базових знань призводить до непоправних втрат архітектурної спадщини і поширення квазіреставрацій з недоречним впровадженням в автентичну архітектуру готичних, ренесансових і барокових об'єктів сучасних архітектурних елементів і форм. Архітектори, а останнім часом і реставратори, нехтують історичною «фактурою» будівель, довільно підмінюючи окремі елементи та форми пам'яток їхнім стилістичним ерзацом, що сходять з конвеєрів будівельних фірм: дахи тисяч історичних будівель, покриті металочерепицею та сучасними покрівельними матеріалами, їх «прикрашають» одноманітні псевдоісторичні слухові вікна й димарі, які заповнили краєвиди історичних міст. Фасади пам'яток архітектури та сучасних будинків стають напрочуд подібними саме через застосування типового квазіісторичного декору.

Дається взнаки нестача в архітектурних вищих фахових дисциплінах, пов'язаних з дослідженнями і реставрацією пам'яток архітектури, регенерацією історичного середовища. Незнання цих предметів відчувають самі студенти, які по закінченні навчання працюють в історичних містах, не розуміючи закономірностей формування їхнього середовища і правил професійної поведінки в ньому. Це призводить до відсутності точок дотику між реставраторами і сучасними проєктувальниками.

За аналогією з лінгвістикою, яка послуговується такими категоріями як *синтаксис*¹ і *морфологія*², проблематика дослідження структурних частин окремих явищ заторкнула сферу культурології (морфологія культури³), але, на

¹ Синтаксис (грец. *σύνταξις* — «побудова, порядок, складання») — розділ граматики, що вивчає граматичну будову словосполучень та речень у мові.

² В загальному значенні морфологія — наука про закономірності будови та процеси формоутворення в історичному розвитку (поширюється на рослинний і тваринний світ, мовознавство тощо).

³ Морфологія культури — розділ культурології, що займається структурним аналізом культури як соціального феномена, вивченням закономірностей побудови та процесів формоутворення культурних явищ.

жаль, мінімально акцентується архітектурознавцями. Водночас, робота з архітектурною спадщиною є неможливою поза системою класифікації функціональних, конструктивних, стильових, структурно-морфологічних особливостей архітектурних об'єктів як теоретичного інструментарію реставрації пам'яток архітектури та регенерації архітектурно-містобудівних комплексів.

Таким чином, проблема наукової класифікації архітектурних об'єктів минулого, через потреби сучасної архітектурної та реставраційної практики та архітектурно-реставраційної освіти, переходить у проблему дослідження історико-теоретичних основ архітектурної творчості в широкому хронологічному діапазоні. Аналогічно до існування елементарної теорії музики, яка розглядає в часовому просторі інструментарій створення музичної форми (пасакалія, фуга, сюїта, симфонія, соната, рондо тощо) та музичної композиції (тональність, ритм тощо) щодо різних музичних форм, стає конче необхідною поява «елементарної теорії архітектури», одним з аспектів якої має стати типологічна класифікація засобів формо- та стилутворення різних типів архітектурних об'єктів в історичному континумі.

На жаль, подібні теоретичні розробки, які, поза їхньою теоретичною цінністю, мали б широку практичну реалізацію в реставраційній та сучасній проектній практиці, наразі не ведуться. Потреба в них існує як в галузі реставраційного проектування, так і в сучасній проектній діяльності. Відчутно спостерігається брак інформації, пов'язаної з пошуком та систематизацією аналогів при розробленні проектів реставрації пам'яток архітектури України, а відсутність хронологічної та регіональної прив'язки архітектурних типів, форм і деталей призводить до їхньої довільної інтерпретації та неправомірного застосування.

Ще однією, не менш важливою проблемою є неусвідомлення ролі української архітектури у формуванні європейського архітектурного тезаурусу через «присвоєння» історичних надбань архітектури України і включення їх до історії архітектури Росії, яка починається з пам'яток античних міст Північного Надчорномор'я та Київської Русі. У такій політичній транскрипції українська архітектура неправомірно стає «маргінальним епізодом» архітектури «великої держави».

Актуальність дослідження. У загальному розумінні архітектура становить інтегральне явище, що несе інформацію про еволюцію людства, про рівень розвитку продуктивних сил суспільства, його світогляд та ідеологію.

Водночас кожен архітектурний об'єкт є своєрідною інформаційною системою, що містить дані про генезу та формування не лише самого об'єкта та архітектурного типу, в рамках якого він виник, але й щодо рівня розвитку будівельного мистецтва загалом, спектру уживаних матеріалів і конструкцій, ступеня прогресу будівельних технологій, рівня досягнень інженерної думки та художньо-естетичних засад архітектури епохи.

Упродовж століть праці теоретиків архітектури носили здебільшого прикладний характер. Лише у XIX столітті почала формуватися наука історії архітектури з відповідним дослідницьким інструментарієм. Залежно від вибору

аспекту дослідження кут зору дослідників на одні й ті ж факти розвитку архітектури з часом істотно змінювався, а в залежності від обраного методу та авторського погляду дослідження історії архітектури мали різне спрямування [1].

Історію архітектури можна сфокусувати на різних аспектах: на філософському — як частину змінюваної ідеології суспільства, на культурологічному — в контексті розвитку матеріальної та духовної культури цивілізаційного масштабу, на загальномистецькому — як сегмент еволюції мистецтва у його широкому синтетичному значенні, у будівельному — з точки зору трансформації практичних навичок людини у використанні матеріалів і технологій, на етнічному — як проєкцію специфіки середовища буття та світогляду різних народів на будівельну культуру, а також на класиологічному — як системну класифікацію правил і канонів. Для науки історії архітектури і реставрації пам'яток архітектури цей аспект має визначальну роль.

Аналіз досліджень та публікацій. В історико-архітектурній науці паралельно існують декілька класифікаційних систем, що оперують терміном «типологія» та широким спектром типологічних конструкцій, в основу яких покладено: стійкі геометричні архетипи архітектурної мови (А. Россі), структурні архетипи простору (Л. і Р. Кріє), геометричні універсалиї (А. В. Боков), структура зв'язків (Л. Кан), компоновочна граматики (І. Г. Лежава), образно-морфологічна структура архітектурних об'єктів (Ю. С. Янковська) [2]. Всі зазначені вище аспекти типологізації відображають кут погляду тих чи інших дослідників на багатогранний об'єкт архітектури, отже, між ними немає суперечностей. Вони самодостатні й рівнозначні, але залишають поза увагою важливий аспект архітектури — хронологічну (або історичну) типологію.

Формування мети дослідження. З огляду на проблематику дослідження історичної типології архітектури України і коло поставлених завдань, нас цікавить не стільки певний різновид класифікації, узагальнений в теоретичній моделі, скільки сукупний результат всіх чинників. Адже, як відзначають дослідники, архітектурне середовище є не лише сукупністю умов для функціонування людей; що становить істотний чинник впливу на розвиток людини та суспільних процесів [3]. Саме через це архітектура завжди була матеріалізованим проявом суспільної ідеології, релігії, культури, рівня розвитку науки і технологій, які змінювалися в часі. На різних етапах розвитку архітектури домінували різні чинники, що визначали її поступ або регрес. Відтак ці чинники можна розглядати як певну систему історичних закономірностей, що визначають тенденції розвитку архітектури.

Сучасне наукове уявлення про типи та типологію ґрунтується на їхньому трактуванні як певного методологічного засобу для проникнення в сутність процесу еволюції архітектури. В даному випадку є доречною аналогія з суміжною галуззю археології: так, відомий англійський археолог Гордон Чайлд вважав, що археологові зазвичай недоступна й нецікава доля кожного окремого виявленого при розкопках предмета, натомість його цікавлять абстракції, які називають «типами». Це повністю можна віднести до архітектури.

Класиологічний підхід до дослідження історії архітектури підпорядкований передусім проблематиці класифікації й ґрунтується на методології, спрямованій на: а) визначення системи класів об'єктів та явищ, б) методику побудови системи класів, в) процедуру віднесення об'єктів/явищ до відповідних класів. В ролі «класів» виступають універсалізовані структури — явища (архітектурні типи) та їхні репрезентанти — об'єкти (будівлі та споруди). Отже, кінцевою метою, специфічною для історії архітектури, є не класифікація типів як самоціль, а з'ясування їхньої генези і вектора еволюції.

В цій статті увагу сфокусовано на базовому наборі параметрів типологічної класифікації архітектурної спадщини та його поняттєвому апараті.

Виклад основного матеріалу. Значна частина характеристик, які слугують «спільним знаменником» для певної функціональної групи архітектурних об'єктів, вкладаються у рамкове поняття *архітектурний тип*. Характеристики, спільні для низки архітектурних типів, стійко поширені на певному хронологічному інтервалі, формують поняття *архітектурний стиль*. Стиль має інтегральний характер і, незалежно від хронологічних і територіальних параметрів, завжди зумовлений духовно-естетичними потребами суспільства та обмежений його матеріальними можливостями. Отже, архітектурний стиль як суспільне явище відображає духовний і матеріальний рівень суспільства певної історичної епохи. *Розглядаючи архітектурний стиль як вузькоспеціалізовану категорію, можна визначити його як притаманну певному хронологічному періоду відносно стійку систему розпланувально-просторових, конструктивних та художньо-естетичних характеристик, спільних для різних типів споруд.*

Будівлі та споруди постають з потреби просторово організувати певні функції, надавши об'єктам властивостей міцності й довговічності, а також художньо-естетичних властивостей. Дослідження історичних будівель і споруд, враховуючи їхній розмаїтий спектр, потребує визначення їхніх загальних (типових) характеристик для подальшої систематизації і класифікації, яку ми називатимемо **типологізацією**¹. Проблема типологізації посідає помітне місце у вивченні будівельного мистецтва як явища в рамках історико-культурного процесу. Дослідження історичної типології архітектури України як обов'язкового сегмента історико-архітектурної науки в міру її дорослішання набуває дедалі важливішого значення; це особливо відчутно на тлі прогресу історико-типологічних досліджень в зарубіжних країнах.

У загальному розумінні **типологія є видом наукової систематизації, класифікації предметів (явищ) за спільними ознаками, шляхом створення абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші (типові) структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів**. Важливо від-

¹ Типологізація — це метод наукового пізнання, спрямований на поділ (класифікацію) певної досліджуваної сукупності об'єктів на наділені спільними властивостями впорядковані і систематизовані групи за допомогою ідеалізованої моделі (типу) та формування критеріїв цього поділу (класифікації).

значити, що з методологічної точки зору типологія як певна абстракція є ідеальною моделлю, що втілює найсуттєвіші ознаки множини явищ і предметів, свідомо ігноруючи їхні другорядні, маргінальні ознаки. Залежно від предмета і мети дослідження один і той самий об'єкт може становити інтерес з різних наукових позицій (які формулюються як предмет дослідження), відтак і ознаки, за якими об'єкт досліджується, можуть бути різними. Залежно від виду типології «головні» та «другорядні» ознаки можуть мінятися місцями. Це означає, що для одної групи об'єктів можна запропонувати кілька типологій за різними ознаками класифікації залежно від поставленої мети.

Типологічна класифікація ґрунтується на понятті «типу» як певної одиниці архітектурної предметної області, що володіє інтегральними (ідеальними) властивостями досліджуваної групи об'єктів. Виходячи з цього, необхідно визначити мету і завдання класифікації, які впливають на вибір параметрів типологізації, за якими досліджуються історичні архітектурні об'єкти.

Особливу роль типологія відіграє в історичних предметних дослідженнях, пов'язаних з вивченням явищ в історичному континуумі. Дослідник стикається з ситуацією, коли досліджувані ознаки й параметри з часом змінюються, і виникають більш складні типологічні конструкції, ніж проста сума властивостей об'єктів певного типу; відтак постає завдання виявити для типологічної групи певний *архетип*. Воно ще більше ускладнюється, коли знання про окремі об'єкти є неповними (приміром, археологічні артефакти є ушкодженими, а пам'ятки архітектури зруйнованими) та фрагментарними (коли в еволюційному ланцюжку бракує ланок — збережених об'єктів, репрезентантів даного типу).

Визначення «типу» передбачає формування уявлення про первинну модель об'єкта (архетип), що зазнає певної історичної трансформації, а також про вектор його трансформації.

Архітектура як об'єкт дослідження є стадіальним явищем. Поняття *стадіальність характеризує історичний процес трансформації об'єкта, якому притаманна низка послідовних, прогресивних чи регресивних, але принципових змін парадигми архітектурної діяльності.* Результат цих змін у різних проявах (формотворчому, конструктивно-архітектонічному, інженерно-технологічному, стилістичному тощо) вивчає історія архітектури, яку необхідно розглядати як процес, на різних стадіях якого домінантні та субдомінантні чинники змінювалися, а іноді мінялися місцями. Водночас, чинником, який ніколи не втрачав своєї провідної ролі у формуванні й розвитку архітектури була її суспільна функція, яка визначала відмінну на кожному історичному етапі палітру функціональних типів будівель і споруд. І оскільки потреба в архітектурі як будівельному мистецтві існувала завжди, вже у примітивних суспільствах виник тип стосунків «замовник — виконавець», який істотно впливав на всі аспекти архітектурного процесу.

Суспільна функція архітектурної споруди визначає її приналежність до **функціонального типу**. Кількість і параметри функціональних типів архітектур-

них будівель та споруд у процесі розвитку суспільства істотно змінювались. За класифікацією, прийнятою в сучасній архітектурній науці, існує чотири функціональні типи: громадські будівлі і споруди, житлові будинки, промислові будівлі і споруди, будівлі і споруди для потреб сільського господарства. Наука історії архітектури оперує значно ширшим спектром функцій, що існували в процесі історичного розвитку, а відтак послуговується ширшим набором базових функціональних типів: цивільні будівлі (громадські та житлові); господарські будівлі; сакральні будівлі (за деякими винятками); фортифікаційні споруди; промислові споруди; інженерні споруди. Кожен з вищеперахованих типів демонструє значну кількість варіантів, сформованих у процесі історичного розвитку. Отже, завдання історика архітектури — виявити архетипи, що характеризують зародкову стадію кожного з функціональних типів і сформувавши шкалу базових параметрів, за якою можна простежити стадіальний характер їхнього розвитку (еволюцію одних типів та інволюцію інших).

Формуючи засади наукової класифікації, слід насамперед зазначити, що будь-яка класифікація є виключно предметом домовленості. Так, введення в науку одними дослідниками певних поняттєвих категорій, прийнятих іншими дослідниками з огляду на їхню логічність та несуперечливість, з часом «канонізується» науковим загалом і переходить до розряду нормативних дефініцій. Це стосується як назв архітектурних стилів¹, так і типологічних дефініцій. Прийняті більшістю вчених дефініції стають загальноповживаними до того моменту, поки не з'являється нова точка зору на об'єкт і не виникає потреба уточнень і коригувань попередньої поняттєвої домовленості. Відтак поняттєва база історико-архітектурної науки розвивається і збагачується. З огляду на класифікаційну специфіку предмета дослідження, а також для однозначного розуміння запропонованих типологічних класифікацій, кожен термін, незалежно від того, чи він є загальноприйнятим, чи вводиться в цій праці вперше, вживається автором статті лише в одному, чітко визначеному значенні.

Ми маємо справу з об'єктами будівництва, які прийнято називати «будівлями» або «спорудами». Часто ці визначення вживаються в літературі як синоніми, але в багатьох випадках у них вкладають спеціальний зміст. Диференціація об'єктів на «будівлі» і «споруди», яку можна зустріти в різних джерелах, демонструє, що єдиного нормативного визначення обох понять не існує. Є лише певна тенденція вважати термін «споруди» рамковим визначенням, відносно до якого «будівлі» є однією з груп надземних об'єктів, призначених для діяль-

¹ Приміром, визначення «стиль» в науці запровадив лише у XVIII ст. німецький мистецтвознавець Й. Вінкельман. Термін «романський стиль» некоректно увів до наукового обігу в XIX ст. французький археолог Арсіс де Комон на підставі виключно позірної подібності аркової романської архітектури з архітектурою Риму; втім, термін «прижився» в мистецтвознавстві. Аналогічно усталився науково некоректний термін «готика» (в сенсі приналежний до «варварів»-готів), який належить теоретикові Ренесансу Джорджо Вазарі, який заперечував естетику Середньовіччя.

ності людей! [4]. У «Державному класифікаторі будівель і споруд» диференціація ґрунтується на іншому принципі: в окрему групу виділяються «інженерні споруди», решта об'єктів попадає під визначення «будівлі»². Нечіткість дефініцій провокує низку як правових проблем, так і проблем інформаційного забезпечення розвитку містобудівних систем. Водночас, спільна точка зору полягає в тому, що диференціація між «спорудою» та «будівлею» повинна виходити з функціонального призначення об'єкта та типу його об'ємно-розпланувальної структури. Дослідники відзначають, що вживання поняттєвих визначень «споруда» і «будівля» в ролі синонімів є невірним, оскільки за умовчанням поняття «споруда» є дещо ширшим, а «будівля» являє собою один з видів «споруд» [5]. Поза тим, будівлі та споруди як об'єкти архітектури мають багато спільних з точки зору типологізації параметрів, оскільки їхній розвиток здебільшого відбувся під впливом ідентичних історичних і соціальних процесів.

У загальному розумінні архітектурна споруда (будівля) є матеріальним об'єктом, функціональна програма якого просторово організована засобами формоутворення за допомогою системи конструкцій і естетизована за допомогою декоративно-пластичних засобів. Водночас, цілком логічно, що специфіка історичного функціонального призначення об'єктів має відбитися на їхній класифікації з додатковим урахуванням архітектурних параметрів. А, отже, за принципом домовленості в галузі історії архітектури ми пропонуємо підхід, якій враховує як зазначені історичні особливості, так і сучасні підходи до класифікації.

¹ «Усе, що побудовано для задоволення матеріальних, культурних і побутових потреб людини, має загальну назву — *споруди*. З числа різноманітних за призначенням і видом споруд виділяють велику їхню групу — *будівлі*, тобто наземні споруди, у яких передбачені приміщення, призначені для якої-небудь діяльності людини. Наприклад, будівлями є житлові будинки, школи, театри, гаражі, цехи заводів. Споруди, що призначені для якихось суто технічних цілей такі, як димарі, телевізійні вежі, мости, підпірні стіни і т.п., оскільки в них відсутні приміщення чи вбудовані в них приміщення не визначають їхнього основного призначення, є *інженерними спорудами*.

² «*Споруди* — це будівельні системи, пов'язані з землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт. *Будівлі* — це споруди, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несучо-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів. *Інженерні споруди* — це об'ємні, площинні або лінійні наземні, надземні або підземні будівельні системи, що складаються з несучих та, в окремих випадках, огорожувальних конструкцій і призначені для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення устаткування, матеріалів та виробів, для тимчасового перебування і пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних речовин тощо. Інженерні споруди класифікуються в основному за інженерним задумом, що визначається цільовим призначенням об'єкта» (Державний класифікатор будівель та споруд, ДК 018 — 2000).

Диференціація історичних архітектурних об'єктів на «будівлі» та «споруди» приймається в даному дослідженні залежно від типу функціональних процесів, які обслуговують архітектурні об'єкти. *До будівель відносять надземні об'єкти, які функціонально забезпечують тривале перебування в них людей та обслуговують процеси життєдіяльності.* Це, зокрема, переважна частина цивільних об'єктів: хати, палаци, вілли, міські та замські житлові будинки, невеличкі господарські об'єкти в межах житлових садіб (офіщини, клуні, комори тощо), адміністративні (ратуші, суди, міські управи, дворянські зібрання тощо), лікарняні (шпитали й лікарні), навчальні (школи, колегіуми, ліцеї), видовищні (закриті театри) торговельні (крамниці), готельні (корчми, заїзди, гостинні двори) об'єкти. Також категорію будівель репрезентує більшість сакральних об'єктів: церкви, собори, костьоли, синагоги, кірхи, баптистерії, каплиці тощо.

До споруд відносять: а) надземні та підземні об'єкти, призначені для розміщення і функціонування обладнання (устаткування), де люди перебувають тимчасово, лише для забезпечення процесу його функціонування; б) об'єкти, які не утворюють закритих приміщень чи сформовані з конструкцій. Це, зокрема, деякі сакральні об'єкти: дзвіниці храмів, святилища; гробниці, склепи, піраміди, зикурати, скельні вівтарі, монастирські мури; деякі цивільні об'єкти, які не утворюють закритих приміщень (античні амфітеатри, огорожі садіб); фортифікаційні об'єкти, зокрема фортеці (та їхні складові — куртини, бастіони, рови тощо), замки (та їхні складові — башти, барбакани, мости, мури, за винятком замкових палаців та храмів, які належать до категорії будівель); форти, міські укріплення (мури, башти, бастіони, вали та рови); морські порти, причали (за винятком адміністративних будівель); промислові об'єкти (вітряки, водяні млини, фабричні та заводські цехи); інженерні об'єкти (мости, акведуки, греблі, маяки).

За традицією, яка за умовчанням трактує «споруду» в ширшому, всеохоплюючому значенні стосовно «будівлі», нерідко цивільні та сакральні об'єкти називають спорудами. Водночас назву «будівля» щодо мосту, греблі, валу або муру практично не вживають, керуючись підсвідомим уявленням про «цивільний» підтекст терміну «будівля». Комплексні цивільні або сакральні об'єкти (монастирі, замки), що мають у своєму складі кілька складових — будівель та споруд, нерідко називають «спорудами», керуючись саме ширшим контекстом терміну. В даній роботі для уникнення неточностей і різночитань ми будемо дотримуватися вищенаведеної класифікації.

Архітектурні форми, конструкції й декоративна пластика будівель і споруд, що належать до одного функціонального типу, можуть істотно відрізнятися залежно від хронологічних та географічних параметрів. В межах одного функціонального типу можуть існувати різноманітні типи архітектурної форми. Приміром, грецький периптер, римська ранньохристиянська базиліка, візантійська хрестовокупольна церква, романський та готичний собори належать до одного функціонального типу — сакральних будівель, втім мають

відмінні, притаманні різним епохам і географічним ареалам розпланувальні, об'ємно-просторові, конструктивні та стилеві параметри, що характеризують різні типи архітектурної форми.

Архітектурна форма будівлі утворюється як сукупність певних характеристик, залежних від функціональної програми, матеріалів та конструкцій, які, в свою чергу, можна класифікувати за типами, попередньо домовившись щодо їхніх термінологічних характеристик.

Зазвичай будівлі та споруди описують за розпланувальною¹, просторовою, або конструктивною структурою та стилевими характеристиками.

Розпланувальну структуру можна диференціювати за наступними ознаками:

за формою плану; за характером зв'язку структури плану з просторовою структурою; за залежністю форми плану від функціональної програми споруди; за характером еволюційних змін. Прийнятий у сучасній архітектурі поділ розпланувальної структури споруд на три типи (компактний, розчленований, розосереджений) є неактуальним стосовно історичних будівель і споруд. В архітектурі минулих епох ми здебільшого маємо справу з історично сформованими канонічними типами, спектр яких є набагато ширшим і залежить передусім від функцій будівель і споруд. Розглядаючи історичну розпланувальну типологію, слід говорити як про загальні засади структури плану — симетрію (асиметрію), регулярність (нерегулярність), центричність тощо, так і про специфічні, обумовлені канонами, типи розпланування, притаманні різним функціональним типам об'єктів — парадигми². *Парадигмою розпланувальної структури є ієрархічно організована система, що включає ядрову форму площинної організації як висхідну та її модифікації*. Прикладом можуть слугувати розпланувальні структури грецького периптеру, християнської базиліки, хрестовокупольного храму, атріумного житлового будинку, замку-кастеля тощо, які існували в різних типологічних модифікаціях упродовж століть.

Розпланувальна структура архітектурних об'єктів пов'язана з їхньою *просторовою структурою*. В літературі можна зустріти декілька синонімічних визначень: об'ємно-просторова, об'ємно-розпланувальна, архітектурно-просторова, архітектурно-розпланувальна структура. За допомогою цих термінів різні автори описують одні й ті ж особливості, що характеризують зв'язок двомірної

¹ Останніми роками стало професійною традицією вживати замість терміна «планування» стосовно архітектурних об'єктів термін «розпланування». З огляду на те, що термінологічна дефініція «планування» запозичена з російської мови, де існує два терміни: «планирование» (в економічному сенсі) та «планировка» (в архітектурному), введення терміна «розпланування» пов'язане з потребою диференціювати в українській мові «планування» (в економічному сенсі) та «розпланування» в архітектурному.

² Ми вживаємо термін «парадигма» в наближеному до первинного сенсу слова значенні «модель, взрєць», оскільки розглядаємо розпланувальну структуру не як застиглу форму, а як систему, що змінюється в часі за певними закономірностями.

(площинної) розпланувальної структури об'єкта з його тривимірною (просторовою) структурою.

Термін *об'ємно-просторова структура*, як випливає з визначення, характеризує зв'язок між об'ємом і простором будівлі. А. Тіщ визначає його наступним чином: «...якоюсь мірою архітектурна споруда нагадує організм — складну єдність об'ємів і простору, побудований на взаємозв'язку і підпорядкованості. Ця єдність, що формується під впливом різноманітних формотворчих чинників, досягається в результаті їх об'єднання та організації за допомогою композиції» [6]. За А. Тіщом «...архітектурна композиція — це закономірне і оптимальне поєднання об'ємів та простору в єдину гармонійну архітектурну форму, що відповідає призначенню твору природним і соціальним умовам (можливостям будівельної техніки, вимогам економіки та ідейно-художнім завданням свого часу)» [7]. Отже, об'ємно-просторова структура виявляє такі особливості об'єму і простору будівлі, які сприймаються як композиційні характеристики архітектурної форми, що її гармонізують. Але поняття архітектурної композиції за умовчанням містить в собі оціночну ознаку (суб'єктивний параметр) і через це навряд чи піддається строгій типологізації.

Термін *об'ємно-розпланувальна структура* описує зв'язок між об'ємом та розплануванням споруди. Обидві складові цього поняття піддаються об'єктивній типологізації (розпланування — з точки зору історично встановлених канонів, об'ємна структура — з точки зору геометричної форми), не передбачаючи при цьому суб'єктивних оціночних суджень.

Термін *архітектурно-розпланувальна структура* виявляє залежність між розплануванням будівлі та її «архітектурою», тобто способом організації архітектурних об'ємів. Поняття «архітектура» є синтетичним і включає як розпланувальну систему, так і низку складніших параметрів, зокрема декоративно-пластичні та композиційні характеристики, покладені в основу формоутворення. Це споріднює термін з групою суб'єктивно-оціночних суджень. Зазначимо також, що термін «архітектурно-розпланувальна структура» можна було б замінити терміном «архітектурна структура» без втрати змісту поняття. Тож з різних точок зору ми не вважаємо цей термін прийнятним для нашої наукової роботи.

Термін *архітектурно-просторова структура* означає, що архітектурна структура включає простір будівлі, а просторова структура будівлі залежить від її об'ємної структури, яка входить в поняття архітектури; відтак маємо своєрідну змістову тавтологію.

Отже, з усіх розглянутих термінів для нашого дослідження найбільш прийнятним є термін «об'ємно-розпланувальна структура» як такий, що дозволяє найбільш об'єктивно і однозначно формалізувати типологічний ряд. Розібравшись з параметрами розпланування та об'ємно-розпланувальної структури, визначимо низку додаткових параметрів, що впливають на типологію архітектурних об'єктів.

Розпланувальний тип споруди, як і її загальну програму, визначає *функція*. Вплив функції на розпланувальну організацію архітектурної споруди існував

у всі історичні часи і не викликає сумнівів: досвід вивчення історії архітектури засвідчує, що саме суспільна функція є визначальною у створенні широкої палітри архітектурних типів будівель і споруд. Відтак, в основу класифікації покладено принцип визначального впливу функції на архітектурну типологію, адже він дозволяє створити найбільш структуровану модель формування і розвитку архітектури як хроно-типологічного явища.

Наступним параметром, що визначає тип споруди, є її *просторова структура*, яка виражається через форму, зумовлену: а) функцією споруди; б) типом розпланувальної структури; в) конструктивною структурою; г) композицією. Перші два чинники найбільш жорстко впливають на формування просторової структури; вони визначають *парадигму¹ просторової структури як ієрархічно організовану просторову систему, що включає висхідну ядрову форму тривимірної структури та її модифікації*. Останні зумовлюють варіативність архітектурної форми.

Розглядаючи архітектурну форму як об'єкт типологізації, ми стикаємося з необхідністю дослідження *морфології архітектурної форми* будівель, зумовленої як об'єктивними чинниками (функціональною програмою та конструктивно-тектонічними параметрами), так і суб'єктивними (композиційним баченням архітектора). Досліджуючи морфологічну структуру архітектурного об'єму, доцільно аналізувати (за аналогією з мовними структурами) закономірності її побудови, а відтак, — правила *синтаксису архітектурної форми*, які передбачають дотримання формотворчої та тектонічно-конструктивної логіки, а також загальних принципів архітектурної композиції (симетрія-асиметрія, ритм, пропорційний лад). Ми свідомо опускаємо такі характеристики архітектурної форми як динамічність/статичність, масштабність, виразність тощо, які пов'язані з індивідуальними оціночними судженнями.

Конструктивна структура архітектурних об'єктів є однією з найбільш стійких детермінант архітектурної форми і архітектурної типології. Втім, вона визначає не лише певні явища типологічного характеру, але й вектор архітектурно-стильового розвитку на значному хронологічному інтервалі². Прикладом можуть бути ордерна і хрестово-купольна системи, що створили певні парадигми архітектурної форми, які, попри багатотисячову стильову еволюцію, залишалися в основі незмінними.

В типологічному ряду архітектурних об'єктів не для всіх функціональних груп архітектурних об'єктів є актуальною систематизація за *архітектурною стилістикою*. Стыльовий розвиток та архітектурна стилістика як його прояв у мистецтві архітектури є окремою важливою і самодостатньою темою, втім,

¹ Див. прим. 9.

² Ми свідомо не розглядаємо доісторичні часи, коли отримання людиною досвіду створення примітної конструкції з підручних матеріалів (кісток мамонта, дерев'яних колод тощо) відбувалося майже паралельно з формуванням перших примітивних типів споруд.

розглядаючи питання архітектурної типології як стадіальне явище, його не можна оминати. *Стильова характеристика містить два аспекти: структурний та декоративно-пластичний. Здебільшого стильову приналежність визначають за зовнішніми декоративно-пластичними ознаками. Втім, у більшості випадків важливішою ознакою є об'ємно-розпланувальна структура будівлі, яка визначає принципові формотворчі риси стилю.* Приміром, у сакральній архітектурі структурно-стильовими «маркерами» слугують різноманітні характеристики будівель, які, однак, споріднює приналежність до структурних елементів: у протороманіці це вестверк, у романіці — базилікальний розріз, склепінчаста конструкція і складна форма вівтарної частини, у готиці — базилікальний розріз та каркасно-нервюрна конструкція, в бароко — еліптичні розпланувальні та об'ємні форми, стінова конструкція та криволінійні елементи пластики фасадів, у класицизмі — симетричні структури, а також колонади й портики. Не менш характеристичною є структура міського житлового будинку: античну епоху характеризувала атріумна або пастадна побудова плану, у Середньовіччі переважала парцеляційна структура ділянки з торцевою орієнтацією будинку до площі (вулиці), в епоху Ренесансу палаццо та будинки отримали внутрішні двори з аркадовими галереями. У фортифікації характерними ознаками епохи виступала структура укріплень (нерегулярних або типу «кастель» — за часів Середньовіччя, регулярних бастейових — в епоху Ренесансу, регулярних бастіонних — в період бароко), так і їхніх окремих елементів (веж, башт, бастей, бастіонів, фортів). Відтак, структурні ознаки були вирішальними, а стилістична палітра лише доповнювала «типологічний образ» споруд.

Якщо стосовно об'єктів сакральної, цивільної та оборонної архітектури взаємна залежність типології та стилю епохи є очевидною, то об'єкти народного будівництва, а також інженерні споруди мають свої формотворчі детермінанти та хронологічні маркери. *У народному традиційному будівництві «стильові маркери» передусім пов'язані з усталеними структурними параметрами, зумовленими консервативним народним побутом та народними традиціями, натомість в інженерному будівництві — з прогресивними і постійно змінюваними технологічними та інженерно-конструктивними вимогами до комунікаційних, господарських та промислових споруд.* В обох випадках такі ознаки як стилістика відходять на другий план, водночас на перший план у народному будівництві виступає специфічна конструктивна основа та декоративна пластика будівель, а в інженерних спорудах — конструктивна основа, яка бере на себе формотворчу і певною мірою пластичну роль.

Висновок. Підсумовуючи огляд параметрів типологічної класифікації, необхідно розставити методологічні акценти. Методологія дослідження зазвичай є не метою, а лише засобом для досягнення мети. У свою чергу, мета може бути локальною (створення типологічного ряду) і концептуальною (з'ясування вектора типологічного впливу або типологічного запозичення в певний історичний період).

Визначаючи концептуальну мету типологічного дослідження архітектури України, звернімо увагу, що остання неодноразово «потрапляла» до предметної області історії архітектури Росії. Зокрема це стосується витоків архітектури України — пам'яток домонгольської Русі та об'єктів народної архітектури. Постійний інтерес російських архітектурознавців до цієї теми та намагання вписати архітектуру України в масштабну картину розвитку російської архітектури при ближчому аналізі викликає багато запитань і суперечностей. Але, щоб їх пред'явити, критично розглянути в якості наукової проблеми і використати в ролі інструменту для пізнання істини, необхідно виконати певну систематизаційну роботу, висновки якої будуть очевидними доказами тенденційності традиційно усталеної парадигми історії архітектури.

1. *Viollet-le-Duc E. Entretiens sur l'Architecture / E. Viollet-le-Duc. — V. 1—3. — Paris, 1864; Fergusson J. History of Architecture in all countries / J. Fergusson. — V. 1—5. 1897; Choisy O. Histoire de l'Architecture / O. Choisy. — V. 1, 2. — Paris, 1899; Володихин И. Архитектурный стиль. Ч. 1. Архитектурные стили древнего мира / И. Володихин. — СПб, 1898; Флетчер Б., Флетчер Б.Ф. История архитектуры, составленная по сравнительному методу / Б. Флетчер, Б. Ф.Флетчер. — Т. 1. — СПб, 1913; Т. 2. — СПб, 1913; Т. 3. — СПб, 1914.*
2. *Янковская Ю. С. Архитектурный объект: образ и морфология : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра архитектуры : спец. 18.00.01 «Теория и история архитектуры, реставрация и реконструкция историко-архитектурного наследия» / Ю. С. Янковская. — М., 2006. — С. 9, 33.*
3. *Сомов Г. Ю. Проблемы теории архитектурной формы / А. Г. Раппапорт, Г. Ю. Сомов // Форма в архитектуре: Проблемы теории и методологии. — Москва : Стройиздат. — Часть 2. — С. 197.*
4. *Романенко І. І. Будівлі і споруди: конспект лекцій навчальної дисципліни «Будівлі і споруди» за напрямом підготовки (6.030601) «Менеджмент» спеціалізації «Менеджмент організацій миського господарства» / І. І. Романенко; Харківська нац. акад. миськ. госп-ва. — Харків : ХНАМГ, 2011. — С. 6.*
5. *Сингаївська О. І. Інформаційне забезпечення процесів управління розвитком містобудівних систем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук : спец. 05.23.20 «Містобудування та територіальне планування» / Сингаївська Олександра Іванівна; Київський національний університет будівництва і архітектури. — К., 2013. — С. 15.*
6. *Тиц А. А. Основы архитектурной композиции и проектирования: [под общ. ред. А. А. Тица] / А. А. Тиц, Ю. Г. Божко, Г. И. Иванова, Н. А. Киреева и др. — К. : Вища школа, 1976. — С. 66.*
7. Там само. — С. 64.

К ВОПРОСУ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ АРХИТЕКТУРЫ УКРАИНЫ (КЛАСИОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Ольга Пламеницкая

Аннотация. Статья проблематизирует новый взгляд на историю архитектуры Украины, которую можно рассматривать как специализированный курс развития архитектурной типологии, целью которого является углубленное изучение архитектурного наследия Украины с классификацией и

систематизацией ее типологических особенностей. Это необходимо как для работы с памятниками архитектуры и исторической средой, так и для формирования профессионального отношения к украинской архитектуре как самобытному и самодостаточному явлению.

Ключевые слова: архитектурный тип, классиология, типологический классификаций, архетип, стадильность, здание, сооружение, хронотипология.

TO THE QUESTION OF HISTORICAL TYPOLOGY OF THE ARCHITECTURE OF UKRAINE (CLASSIFICATION ASPECT)

Olga Plamenytska

Annotation. The article problematizes new view on the history of Ukrainian architecture, which can be considered as a specialized discourse of architectural typology development. The purpose of such discourse is the advanced research of Ukrainian architectural heritage along with the classification and systematization of its typological characteristics. It is crucial both for working with architectural monuments or historical environment and for building a professional attitude to Ukrainian architecture as a distinctive and all-sufficient phenomenon.

Keywords: architectural type, classification, typological classification, archetype, stadiality, builging, structure, chronotypology.

УДК 726

Вадим Куцевич

*доктор архітектури, професор,
дійсний член Української академії архітектури*

Сакральна архітектура Києва. Сучасний етап: традиції та новації (частина 2)¹

Анотація. В статті розглядаються напрямки формування сучасної сакральної архітектури різних релігійних конфесій наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у Києві.

Ключові слова: сакральна архітектура, християнські храмові будівлі (греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські), іудейські синагоги, мусульманські мечеті та ін.

Україна є багатоконфесійною державою, зокрема в Києві, крім православних віруючих, є прибічники греко-католицької віри і римо-католицької церкви, існує

¹ Першу частину див. у зб. «Українська академія мистецтв: Науково-методичні та дослідницькі праці». — Вип. 20. — К., 2013.